

УДК 327.5:316.776.23

**СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ БОРОТЬБИ
З РОСІЙСЬКОЮ ПРОПАГАНДОЮ І
ДЕЗІНФОРМАЦІЄЮ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ
ПРОСТОРІ УКРАЇНИ****STRATEGIC DIRECTIONS OF STRUGGLE
AGAINST RUSSIAN PROPAGANDA AND
DISINFORMATION IN THE INFORMATION
SPACE OF UKRAINE****Даценко А. Ю.,**аспірантка, Національний інститут
стратегічних досліджень (Київ, Україна),
e-mail: alinka.dat@ukr.net**Datsenko A. Yu.,**postgraduate student, National Institute
for Strategic Studies (Kyiv, Ukraine),
e-mail: alinka.dat@ukr.net

Аналізується проблема російської дезінформаційно-пропагандистської агресії та пропонуються напрями протидії впливу Російської Федерації на інформаційний простір України. Впровадження запропонованих стратегій дозволить підвищити рівень забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах інформаційної війни.

Ключові слова: гібридна інформаційна агресія, інформаційна боротьба, інформаційна війна, протидія, пропаганда, дезінформація.

The article analyzes the problem of Russian disinformation and propaganda aggression and proposes ways of counteracting the influence of the Russian Federation in the information space of Ukraine. Implementation of the proposed strategies will increase the level of information security of the state in the conditions of information war.

Keywords: hybrid information aggression, information struggle, information war, counteraction, propaganda, disinformation.

Постановка проблеми. Довгий час питання інформаційної безпеки пов'язувались виключно з технічним і криптографічним захистом інформації, чому посприяв досвід провідних країн світу, які у зміст поняття «інформаційна безпека» не включали на певному етапі «психологічні» питання захисту громадян і суспільства від негативних маніпулятивних інформаційно-психологічних впливів, дезінформації, агресивної пропаганди й т.п.

З початком у 2014 році неоголошеної гібридної війни РФ проти України через різке зростання антиукраїнських інформаційних потоків, засилля сфальшованих повідомлень значної актуальності набули проблеми протидії зовнішній інформаційній агресії, інформаційному тероризму та, відповідно, ефективного захисту національного інформаційного простору, забезпечення громадян України знаннями про технології інформаційного впливу та засоби його розпізнавання та нейтралізації. Тобто захист інформаційного простору від поширення дезінформації та агресивної пропаганди перетворився на невід'ємну складову системи забезпечення інформаційної безпеки держави.

На рівні світового співтовариства усвідомлення нагальності вищезазначеної проблеми відбулося не одномоментно. Початок було покладено восени 2016 року, коли у США виникли підозри щодо втручання РФ у вибори президента США (йшлося про збір особистих даних інтернет-користувачів,

масову таргетовану рекламу, витоки інформації зі штабу демократів). Згодом було піднято таку ж саму за своїм характером проблему російського Інтернет-втручання у вибори президента Франції (витоки даних, дезінформаційні кампанії, діяльність «ботів» і «тролей»). Згодом такі ж підозри щодо закордонних інформаційних впливів виникли стосовно британського референдуму 2016 року щодо Brexit (виходу Великої Британії із ЄС). І наостанок, масована антиукраїнська пропаганда та дезінформація з боку Росії пов'язана з виборами 2019 року президента України [7].

На думку політичних експертів, «Кремль намагається змінити системи влади в Європі та інших країнах світу так званим гібридно-політичним шляхом, в основі якого є застосування РФ удосконаленого інформаційного тероризму з використанням засобів масової комунікації та у поєднанні з кібертероризмом» [8].

Для позначення зазначеного феномену іноземними фахівцями вживаються наступні терміни:

– «прокремлівська дезінформація» (Якуб Каленски, співробітник Atlantic Council, котрий впродовж трьох років входив до робочої групи «East StratCom», яку у Європі вважають важливою ланкою запобігання російським маніпуляціям). До характерних ознак такої дезінформації слід віднести:

– високий емоційний рівень, що дозволяє ефективно охоплювати великі масиви людей;

– просування не реального, а вигаданого віртуального об'єкту, який активно ламає звичну картину світу;

– опірність до спростування, оскільки це складно робити для неіснуючих об'єктів [12].

У 2015 р. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) запропонувала визначення пропаганди як «... здійснення умисного впливу на людей з метою поширення, насамперед, викривлених або перебільшених описів фактів». У звіті зі свободи ЗМІ ОБСЄ засудила, зокрема, антиукраїнську пропаганду на російському телебаченні і закликала відкрито, прозоро і правдиво висвітлювати події, що відбуваються;

– дві аналітичні установи Франції у вересні 2018 р. опублікували детальне дослідження «інформаційного маніпулювання», під яким вони розуміють «навмисне та масове поширення неправдивих чи упереджених новин у ворожих політичних цілях» [5].

Як зазначено в доповіді Єврокомісії від 2018 року «російська дезінформація та пропаганда є найбільшою загрозою для ЄС» [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам інформаційної безпеки, інформаційним війнам, протидії впливу російської пропаганди та дезінформації присвячені наукові праці таких вітчизняних учених як: В. Горбулін, О. Литвиненко, Д. Дубов, В. Петров, М. Ожеван, Т. Черненко, В. Конах, Г. Почепцов, В. Карпенко, В. Ліпкан, В. Остроухов, Я. Короход та інші, які в різні періоди аналізували інформаційний простір України, вказували на характерні риси

інформаційної експансії Росії, що використовує в своїх цілях вітчизняні ЗМІ для поширення неоімперіалістичних ідей.

Зарубіжні публікації щодо проблем інформаційного протиборства та стратегії ведення інформаційних війн представлені науковими розробками Дж. Арквілли, Р. Вальцмана, В. Лефевра, М. Лібікі, М. Маклюена, Д. Ронфельда, які становлять значний інтерес при формуванні та реалізації інформаційної політики держави та забезпеченні інформаційної безпеки.

Формулювання цілей статті. Завданням даної статті є дослідження проблеми російської дезінформаційно–пропагандистської агресії та обґрунтування стратегічних напрямів протидії їй в контексті захисту національного інформаційного простору.

Виклад основного матеріалу. За 5 років, що пройшли від початку російської гібридної агресії в Криму та на Донбасі, дезінформаційно–пропагандистські кампанії, що безперервно проводяться Росією, вийшли на новий якісний рівень: в них вкладені величезні кошти (майже 1,1 мільярда євро щороку) [3]; навчені відповідні кадри, яким створені відповідні умови для ефективної роботи; створене потужне технічне забезпечення їх роботи (йдеться зокрема про «фабрику тролів» у м. Санкт–Петербурзі – «Інститут дослідження Інтернету» Євгена Пригожина). Тому їх підривна діяльність має наступальний, «нахабний» характер, а практичні дії російських дезінформаторів є тотально–фейковими.

Така інформаційна діяльність відрізняється від класичної пропаганди насамперед, своєю деструктивністю. Якщо у «білої» пропаганди є конструктивні завдання, які стосуються поширення поглядів, ідей, ідеологій, релігійних вірувань тощо, то спецпропаганда (інформаційний тероризм) спеціально викривляє, фальсифікує факти, підганяє їх під свої фейкові й маніпулятивні схеми, не вказує джерела походження інформації, тому що таких часто не існує.

Завданням–максимум цієї складової інформаційної війни є повна капітуляція супротивника і його політичне підпорядкування волі маніпулятора. Завданням–мінімум – психологічна дезорганізація населення країни–супротивника, його деморалізація й породження сумнівів у правильності або в силі своєї позиції й особливо – в правильності дій політичного керівництва своєї країни.

На вістрі російської спецпропаганди – інформаційно–психологічні атаки з метою дестабілізації політичної ситуації в окремих регіонах та країнах. Так, по відношенню до України з метою дестабілізації внутрішньо–політичної обстановки, зниження можливості країни й народу чинити спротив агресору використовуються президентські й майбутні (влітку 2019 року) парламентські вибори для просування на вищі державні пости людей, що орієнтуються на Кремль, та не мають особливих патріотичних переконань [9].

На жаль, поки що українському суспільству та українській владі не вдається ефективно цьому протистояти. В умовах, коли Росія застосовує всі форми та методи інформаційної агресії проти України (спецпропаганда; дезінформування та маніпулювання; психологічний тиск та шантаж; поширення чуток) [2], Україна продовжує реалізовувати стару захисну стратегію з виробленням контр–меседжів і контр–наративів з асиметричним «віддзеркалюванням», що було успішним у боротьбі проти концептів «Русского міра» та «Новоросії» у період з 2014 по 2016 років, але не є ефективним станом на 2019 рік.

Починаючи з 2017 р. важливу роль в стратегії Кремля щодо України відіграє конструювання штучних концептів, призначенням яких є провокація безпричинної паніки, агресивної поведінки та масових психозів, а також тотальна деморалізація населення. Реалізація такої стратегії Кремля відбувається за допомогою значної кількості «українських» джерел інформації, спікерами в яких є російські агенти впливу. Здебільшого йдеться про «політичних експертів» на різноманітних телешоу, у бот–мережах. Але це можуть також бути політичні сили, які, прикриваючись опозиційною, правозахисною або антикорупційною риторикою, є насправді агентами інформаційного та психологічного впливу Кремля [4].

За даними Всеукраїнського соціологічного опитування [6], яке проводилось Київським міжнародним інститутом соціології у лютому 2018 р., майже половина населення України (49% респондентів) відповідальність за протидію кремлівській пропаганді та дезінформації покладає на державні органи. Іще 33% пропонують «розділити» відповідальність за життя відповідних заходів між державними органами та громадськими організаціями. При цьому населення України «радше критично сприймає ефективність як держави, так і громадських організацій щодо протидії кремлівській пропаганді».

Виходячи з цього, Україні для ефективної протидії кремлівській пропаганді й дезінформації та, у кінцевому підрахунку для перемоги в інформаційній війні, необхідно створити комплексну систему захисту національного інформаційного простору від дезінформаційно–пропагандистської агресії Росії [1], до функцій якої будуть належати:

- аналіз потенційних та реальних інформаційних загроз з метою створення та вдосконалення механізмів (алгоритмів) прийняття відповідних рішень в системі державного управління;

- аналіз стану захищеності національного інформаційного простору та його стійкості щодо зовнішніх впливів;

- виявлення, ідентифікація та розуміння сутності інформаційно–психологічних атак, що проводяться проти нашої країни;

- розроблення та застосування алгоритмів протидії інформаційно–психологічним атакам з метою максимального захисту інформаційного простору;

– координація та консолідація діяльності органів державної влади, ЗМІ та громадських організацій щодо оперативного інформування суспільства для нейтралізації негативного інформаційно–психологічного впливу.

Перемога в інформаційній війні може вважатися досягнутою у тому випадку, якщо будуть створені такі обставини, за яких супротивник припинить ведення інформаційних «бойових» дій проти нашої країни, оскільки сенс їх ведення буде відсутнім.

Виходячи з цього, дієва стратегія державних органів України та громадянського суспільства щодо протидії пропаганді Кремля має включати два базові напрями:

1) *формування стійкого імунітету населення всередині України до сприйняття будь–яких наративів, меседжів тощо, які надходять з боку РФ, чи мають російське походження під час інформаційної війни;*

2) *здійснення власних інформаційних атак на інформаційний простір супротивника з метою створення йому більших «проблем», аніж він створює Україні, які відволікатимуть його та не дозволятимуть йому зосередитись на інформаційній війні проти України. Адже те, що супротивнику здається його перевагою (наприклад, монопольний контроль держави над пропагандистськими федеральними телеканалами) є водночас його слабкістю, підіграє інтерес до альтернативної точки зору та альтернативних медіа.*

Усе зазначене означає імператив посилення Україною власних смислів, світоглядних та ціннісних установок, пов'язаних з Європою і західною цивілізацією, національних ідентичностей у різних формоутвореннях української історії, культури, музики, літератури, кіно тощо. Національний інформаційний простір має бути максимально насиченим якісним українським інформаційним продуктом, значно кращим й привабливішим у змістовному плані від російського.

Як вважає британський експерт Глен Грант, «Україна завжди перебуває на один крок позаду від Росії. Виграшною стратегією України мають бути дії на випередження, тобто Україна повинна бути на крок попереду» [11].

Авторитетні дослідники інформаційних протиборств (М. Маклюен, В. Лефевр та ін.) вважають, що принцип агресивності і наступальності в інформаційній війні має свої межі. Як з'ясувалось з історичного досвіду, масованій, тотальній та агресивній пропаганді (а саме такою є нинішня кремлівська пропаганда) властивий ефект контрсугестії: суспільство поступово виробляє потужний імунітет у відповідь на штампи псевдогасел (бо їм ніхто не вірить). Іншими словами, пропагандистська система «перегривається» та починається її саморуйнування.

Виходячи з цього, інформаційні атаки України проти РФ мають бути націлені саме на «ядро» кремлівської пропагандистської системи – псевдоісторичні фейкові міфологеми: «росіяни і українці – це один народ, один і той же етнос»,

«немає жодної України – є тільки Малоросія», «українська державність – це результат злочинного руйнування більшовиками Російської імперії», «Росія – третій Рим», «росіяни володіють особливим генетичним кодом і це є однією з головних їх конкурентних переваг», «українська мова штучно створена австрійцями та поляками з метою руйнування російської єдності», «росіян немає на Донбасі, українці воюють з власним народом», тощо.

У рамках реалізації наступальної стратегії проти населення цілої країни Ренд Вальцман пропонує наступну методичку:

– населення слід розділити на співтовариства, ґрунтуючись на критеріях того, що може їх об'єднувати (політика, інтереси, хобі, потреби, проблеми),

– у кожному співтоваристві необхідно виокремити тих, хто піддається впливу певного набору повідомлень,

– визначити соціальну динаміку комунікації й рух ідей у кожному співтоваристві,

– визначити, які наративи різних типів домінують у розмовах у кожному співтоваристві,

– використовувати все перераховане для створення й просування наративу, здатного замінити несприятливий для вас наратив на сприятливий,

– постійний моніторинг для визначення успішності спроби й реагування в реальному часі [13].

Стратегія боротьби з дезінформацією в національному інформаційному просторі має принципово інші основні напрями:

1) *налагодження Системи масової медіа–освіти та виховання критичного мислення;*

2) *впровадження Системи швидкого оповіщення* (на кшталт аналогічної європейської системи), яка вже в перші години з початку дезінформаційної кампанії допоможе її розпізнати й зупинити її поширення; складовими такої системи є: поліпшення можливостей органів державної влади, ЗМІ та громадських організацій щодо виявлення й аналізу дезінформації; вироблення скоординованих і спільних відповідей органів державної влади, ЗМІ та громадських організацій на дезінформацію; залучення приватного сектору для боротьби з дезінформацією.

За даними всеукраїнського опитування 33% українців вважають, що секрет впливу російської пропаганди та дезінформації у відсутності у «звичайних» людей критичного мислення. Водночас, більше половини українців (53%) вважають, що у більшості випадків вони здатні відрізнити якісну інформацію від дезінформації та фейків (у тому числі 20% вважають, що завжди можуть відрізнити якісну інформацію від фейків). Третина українців (31%), навпаки, вважають, що вони або взагалі не можуть відрізнити інформацію від дезінформації, або можуть це зробити лише в меншості випадків. За даними того ж опитування, лише 22% опитаних особисто погодилися б узяти участь у навчальному курсі з медіаграмотності. Водночас більш зацікавленими у тренінгах є ті,

6. 'Protydija rosij's'kij propagandi ta mediagramotnist': rezul'taty vseukrai'ns'kogo opytuvannja gromads'koi' dumky. Analitichnyj zvit. (Opposition to Russian Propaganda and Media Literacy: Results of All-Ukrainian Opinion Poll –Analytical report)', 2018, K.: *Detektor media*, 64 s. [online] Dostupno: https://detector.media/doc/images/news/archive/2016/136017/DM_KMIS_ukr_WEB-2.pdf
7. 'Rosij's'ka propaganda zminjuje rytoryku pered vyboramy v Ukraїni – EU vs Disinfo (Russia's propaganda changes rhetoric before Ukraine's elections – EU vs Disinfo)'. [online] Dostupno: <https://ukrainian.voanews.com/a/propaganda-focus-vybory/4852269.html>
8. Tkach, V., 2019. 'Informacijno-terorystychna dijial'nist' jak odyn z faktoriv rosij's'koi' gibrydnoi' vijny proty Ukraїny (Information and terrorist activities as one of the factors of the Russian hybrid war against Ukraine)'. [online] Dostupno: <http://orpk.com.ua/інформаційно-терористична-діяльність/>
9. Tkach, VF., 2016. 'Specpropaganda jak informacijnyj skladnyk gibrydnoi' vijny Rosii' proty Ukraїny (Special propaganda as the informative constituent of the Russian hybrid war against Ukraine)', *Strategichni priorityty: Serija: Polityka*, №1, s.99–109. [online] Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_1_12
10. 'European Commission – Press release. A Europe that Protects: The EU steps up action against disinformation. Brussels, 5 December 2018'. [online] Доступно: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-6647_en.htm
11. 'Glen Grant: How Ukraine can build an army to beat Putin', Kiev Post, Jan. 31, 2018. [online] Available: <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/glen-grant-ukraine-can-build-army-beat-putin.html>
12. 'Jakub Kalenský, Atlantic Council: Why is Kiselev the only pseudo journalist on the sanctions list?' [online] Available: <https://detector.media/infospace/article/143650/2018-12-26-jakub-kalensk-atlantic-council-why-is-kiselev-the-only-pseudo-journalist-on-the-sanctions-list/>
13. Waltzman, Rand. 'The Weaponization of Information: The Need for Cognitive Security', April 27, 2017. [online] Available: <https://www.rand.org/pubs/testimonies/CT473.html>

* * *